

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2023, Cilt 7, Sayı 2

Atf/Citation: Eraslan, M. (2023). "Orhan Veli Kanık Şiirlerinde "Sözlü İroni", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 7(2), s. 605-620.

Musa ERASLAN*

Orhan Veli Kanık Şiirlerinde "Sözlü İroni"***

"Verbal Irony" in Orhan Veli Kanık Poems

ÖZ

İroni, söylenilen bir sözün kendisinden başkaca anlamlarını çağrıştıran, daha çok nesnesi edindiği muhatabını eleştirmeye veya alaya almaya odaklanan, çoğunlukla mizahla sentezlenen bir söylem türüdür. Birçok yapıma şekli olsa da ironi, daha çok söylemin tersini kastetme, eleştirel ve alaysamalı öteki anlamını ima etme esasına göre işler. Gündelik yaşamda ve edebî eserlerde sıklıkla örneklenen bu işleyiş, kuramsal açıdan "sözlü ironi" olarak adlandırılır. Türk edebiyatında öteden beri mizah düzleminde değerlendirilen ironi, Türk edebiyatının özellikle Cumhuriyet'ten sonra kendini fazlasıyla belli eden bir söylem şekli olarak belirir. Etrafında şekillendiği mizah ve hicivden, net ve keskin çizgilerle ayrıştırılabilmemesinin mümkün olmadığı ironi, Garip hareketinin öncü ismi Orhan Veli'nin şiirlerinde, bilinçli ve yoğun biçimde kullanılır. Kendini ve sıradan insanın basit yaşamını şiirlerine mizah ve ironiyi şiirinin karakteristiği yapma isteği Orhan Veli'yi Türk şiir geleneğinde özgün bir yerde konumlandırır. Bu makalede Orhan Veli'nin şiirlerinde sözlü ironinin izi sürülecek ve kullanım şekli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İroni, sözlü ironi, Türk edebiyatı, şiir, Orhan Veli Kanık.

ABSTRACT

Irony is a type of discourse, mostly synthesized with humor, that evokes other meanings of a spoken word, focuses on criticizing or mocking its interlocutor. Although there are many ways of doing it, irony works on the basis of meaning the opposite of discourse, implying the meaning of the critical and sarcastic other. This process, which is frequently exemplified in daily life and literary works, is theoretically called "verbal irony". Irony, which has long been evaluated on the level of humor in Turkish literature, appears as a form of discourse that started to form its own boundaries, especially in the Republican phase of Turkish literature. Irony, which cannot be separated with clear and sharp lines from the humor and satire it is shaped around, is used consciously and intensely in the poems of Orhan Veli Kanık, the pioneer of the Garip movement (I. New). Orhan Veli Kanık's desire to make humor and irony characteristic of his poetry is an important factor in this being the case. As a matter of fact, the shocking and interesting aspect of Orhan Veli's poetry in the Turkish poetry tradition stems from this. In this study, in which the traces of verbal irony are traced in the context of Orhan Veli Kanık's poems, it is seen that the poet prefers ironic expression in many of his poems, and these are especially concentrated around verbal irony.

Keywords: Irony, verbal irony, Turkish literature, poetry, Orhan Veli Kanık.

* Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, Sıddık Demir Anadolu Lisesi, ermusa40@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0828-4848

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 07.06.2023 Kabul Tarihi: 21.10.2023 Yayın Tarihi: 26.10.2023 DOI: 10.31465/eeder.1311192

Giriş

Bir sözün veya ifadenin kendisinden başkaca bir “şey”i, “öteki anlam”ını, işaret etmesi düzleminde işleyen ironi, daha çok alay ve eleştiri amacıyla kullanılan bir söylem/anlatım şeklidir. Söyleme yoğunluk, canlılık ve cazibe katan, bu yönüyle de bir tür söz hüneri olan ironi, *Türkçe Sözlük*’te “1. Gülmece, 2. Söylenen sözün tersini kastederek kişiyle olayla alay etme” (Akalın, 2009: 980) olarak tanımlanır.

Retorik açıdan ironi, Antik Çağ filozoflarından Sokrates’le özdeşleşen bir anlatım unsurudur. Bu yönüyle felsefik bir temele oturan ironi, bir tür akıl yürütme yöntemi olarak diyalektik felsefede itibar edilen bir söylem/anlatım aracı olarak görülür. Türkçede “alaysılama” sözcüğüyle de karşılanan ironi için Sokrates etrafında geliştirilen tanımlama ise şöyledir: “İnceden inceye alay etme; (Sokrates’te) kendisinin bir şey bilmediğini öne sürüp sorular sorarak karşısındakinin bir şey bilmediğini ortaya çıkarma” (Akarsu, 1975: 15). Görülüyor ki bu tanım, ironistin muhatabıyla alay etmesine ve cehalet taslayarak karşısındakinin bilgisizliğini yüzüne vurmasına odaklanır. Ancak yaşamın hemen her alanında gözlenen ironinin kavram haritası, bu iki özellikle sınırlandırılmayacak kadar geniştir.

İronin kendisine müracaat edildiği sahalardan biri de hiç şüphesiz edebiyattır. Özellikle edebî eserlerin yaratımında yararlanılan estetik bir söylem şekli olan ironi, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*’nde şöyle tanımlanır:

“Alaysama, ince alay, özel alay/ciddi bir tavırla söylendiği halde alay olduğu belli olan/sezilen acımasız söz. (...) Yaşanan saçmalıkların, karşıtlıkların daha etkili ve vurucu bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla, asıl anlamın gizlenerek bütün bunların doğal bir olaymış gibi anlatılmasıdır” (Karataş, 2011: 290).

Biçimsel ve biçimsel bir yapı taşı olarak edebî ürünlerde sıklıkla kullanılan ironi, öykü ve roman gibi anlatmaya bağlı metinlerin kurgusal yapısında aktif bir rol üstlenerek olay ve durumlara dikkat çekerken şiir gibi coşku ve heyecanı dile getiren yazımsal ürünlerde ise daha çok söyleme odaklanan sanatsal bir ifade tercihidir.

İroni, söylenen sözün kendisi dışındaki bir kavrama, çoğunlukla da karşıt bir anlama odaklanır. Bu haliyle ironik söylem, özünde gizil bir kasıt/hedef taşır. Bu yüzden ironiyi belirli bir kalıba sokmak güçtür. Nitekim sayısız ironi tanımı yapılabilmesi de ironinin bu kaygan ve kabına sığmayan keline özgü yapısından kaynaklanır. Zira ironi, “açıkça bir şey söylemek, fakat gizliden gizliye işin aslının öyle olmadığını hatta söylenenin tam aksi olduğunu ima etmektir” (Taşdelen, 2007: 54).

Bu çalışmada birçok ironi türünü örnekleyen dizeler kaleme alan Orhan Veli Kanık’ın şiirleri, sözlü ironi bağlamında incelenecektir. Şairin şiirleri ekseninde çeşitli bağlamlarda daha önce yapılmış birçok çalışma yapılmasına rağmen sözlü ironi merkezli spesifik bir çalışma yoktur. Nitekim bu makalede ironinin kavramsal boyutuna değinilen bu bölümden (Giriş) sonra Orhan Veli Kanık’ın şiirleri kuramsal çerçevesi çizilen sözlü ironi etrafında incelenecektir. Teşekküründe çeşitlilik arz eden sözlü ironinin birçok alt türü vardır. Ancak Orhan Veli’nin şiirlerinde izi sürülen bu ironinin “abartma ironisi” ve “küçültme ironisi” etrafında kümelenmesinden ötürü çalışmamızda sözlü ironi bu iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Orhan Veli Kanık Şiirlerinde Sözlü İroni

Türk edebiyatında Garip olarak bilinen şiir hareketinin önderi olan Orhan Veli Kanık, kaleme aldığı mizahî ve ironik şiirlerle dikkat çeken isimlerdendir. 1941 yılında arkadaşları Oktay Rifat Horozcu ve Melih Cevdet Anday’la çıkardıkları bir şiir kitabı olan *Garip*, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında geleneksel şiir anlayışına başkaldırı özelliği gösteren bir hareketin de adı olur. Sıradan insanı konu edinen Garip, bayağılık olarak gördüğü “şairane” söyleyişten uzak, basit, yapmacıksız, süsten ve sanattan uzak bir şiir anlayışını temsil eder.¹ Bu haliyle geniş sanat ve okur kitleleri tarafından gerçekten “garip” karşılanan bu şiir hareketi, mizah ve ironiyi yoğun şekilde kullanmasıyla da dikkat çeker.

Bir söylem ya da durumun genellikle özü ile çatışma halinde olduğu gözlenen ironi, Orhan Veli şiirlerinin temel yapı taşlarındandır. Birçok şiirinde yaşama karşı kayıtsız bir tavır takınan şairin, aslında bu kayıtsızlığın ardına gizlenen protest bir duruş vardır. Şiirlerinin karakteristiği olan bu ironik duruş, kimi zaman kendi sanat anlayışını muhafaza etmek adına ortaya konulsa da karşısında/savaşımında olunan sanat anlayışına bir taarruz olarak da anılmalıdır. Nitekim “ironik söylemin hâkim olduğu çoğu şiirinde Orhan Veli, hem geçmiş sanat anlayışlarına bir karşı duruş sergiler hem de yöneltilen eleştirileri bertaraf etmeye çalışır” (Evis, 2023, 100). Ancak son dönem şiirlerinde ironik bakışını topluma çeviren şairin, Garip şiirinin müdafaasından ziyade içinde bulunulan devre ve bu devrin kimi sosyal, siyasal ve ekonomik meselelerine odaklandığı görülür.

Orhan Veli Kanık şiirinde en çok gözlenen ironi türü, Batı literatüründe “verbal irony” sözcüğü ile karşılanan “sözlü ironi”dir. Türkçede söz ironisi, sözel ironi olarak da adlandırılan bu ironi, bir konuşmada ya da metinde genellikle söylenenle düşünülenin/kastedilenin karşıtlığı esasına dayanır. Bir başka deyişle sözlü ironi, yüzeysel anlamla içsel (asıl) anlamın çatışması durumudur. “Sözel ironi, tek bir anlamın dile getirildiği ama farklı, çoğu zaman da buna karşıt bir anlamın amaçlandığı konuşma biçimidir” (O’Conner: 2009, 59).

Muhatabı için alımlama zenginliği sunan sözlü ironi, anlamsal açıdan örtük ve kapalıdır. Tepkisini doğrudan iletmek istemeyen insanların duygu ve düşüncelerini aktarım yoludur. Bu tür yola başvuran kişi, ifadesine kattığı muğlaklıkla konuşmayı veya yazıyı anlamsal açıdan zengin kılar. Bu açıdan sözlü ironi, yaratıcısı/ironist için bir ihtiyacı ifade eder. Zira insanın “ironik konuşma” gibi bir gereksinimi vardır ve bu ihtiyacı sözlü ironi karşılar. Yaşam karşısında bireyin içine düştüğü çıkmazlar ve ona duyulan tepkiler örtük biçimde dile getirilmek istendiğinde sözlü ironiden bahsedilebilir (Tuğluk, 2019: 109). Bu nedenle bu tarz ironik önermeler, bağlama göre anlam kazanır. Nitekim “biri, yağmur fırtınasını seyrederken arkadaşına ‘Harika bir gün değil mi?’ dediğinde bu önerme ancak ironik anlamda anlaşılabilir olur” (O’Conner, 2009: 60).

Sözlü ironinin hem yapılandırılışı hem de muhatabınca alımlanması kolaydır. Bunda söylemin bağlamı etkili olur. Sözlü ironinin teşekkülünde, “bağlam”ın önemine dikkat çeken Adnan Ergün bu durumu şöyle izah eder:

“Düz ve tek anlamlı bir ifade ile başka bir anlamın ima edilmesiyle yapılan ironidir. Bu tür ironide çok anlamlılık ifadedeki kelimelerin çift anlamlılığıyla, sembolik kullanımlarıyla sağlanmaz, ifade bağlam sayesinde ironik değer kazanır, içinde barındırdığı çelişkiden ve önceden verilen ipucundan hareketle kavranır” (2019: 29).

¹ Garip poetikası için bkz.: (Kanık, 2016: 20-30)

Philippe Hamon'un "yerel/klasik ironi" şeklinde nitelediği ironiler de sözlü ironiyle aynı düzlemde değerlendirilebilir. İşlevsel açıdan ironik söylemin açıklığı ve kolay anlaşılabilirliği sözlü ironiyi işaret eder: "Etkilerinin bir kelime veya kelime grubu (iğneli söz, nükte, cencetto, 'espri', hiciv taşlama, vs. hep kısa biçimleridir) üzerinde toplanmasıyla işlem gören, kolay tanımlanabilir bir hedefi olan ve çoğu zaman anlaşılmaz olmayan pedolojik bir işlev gören yerel alaysılama" (1995: 8).

Beliz Güçbilmez'in, sözlü ironiyi değerlendirmesi ise şu şekildedir: "Konuşmacının, kasıtlı olarak düşüncesi ile ifadesi arasında karşıtlık yaratılması esasına dayanır. Söz[lü] ironi[si], ifade edilmek istenen düşünce ile kullanılan sözcüklerin ima ettiği anlam arasındaki derin uçurum[du]" (2005: 24). Bu sözlerle Güçbilmez, sözlü ironinin beslendiği iki kaynağa dikkat çeker: karşıtlık ve mesafe. Zira çoğunlukla söylemle kastın karşıtlığına dayanan ironi, bu haliyle bir tür mesafe koyma eylemidir. Çünkü mesafe, söylenilenle kastedilenin arasını açmak suretiyle karşıtlığı besleyen bir kavramdır. Nitekim ironist (edebiyatta şair veya yazar), yarattığı ironik yapı ile ulaşmak istediği sonuç arasına ne kadar uzun bir mesafe koyabiliyorsa o derece başarılı sayılır. Çünkü "ironinin bütün başarısı kelimeler veya olaylar ya da bunların yer aldıkları metnin arasındaki mesafenin (uzaklaştırma) kullanılmasına dayalıdır" (Boynukara, 1993: 118).

İroninin, söylenen bir sözün (söylemin) kendisinden başkaca bir "şey"i ima edişi etrafında Berel Lang tarafından dile getirilen "gerçeklik her zaman görünümü yakalar, tersi değil" (2008: 234) görüşü de sözlü ironiyi akla getirir. Zira sözlü ironi, her zaman anlamsal açıdan söylenilenin/görünenin tam tersini kastetmez; çünkü burada ironi, birincil anlamdan uzaklaşan ikincil bir anlama odaklanır. Bu ikincil anlam ise daha çok eleştirel bir öz taşır. Nitekim Linda Hutcheon da ironide "söylenen" ile "söylenmemiş olan" arasında her zaman zıtlık ilişkisi olması gerekmediği kanısındadır. Bu durum, kısaca "söylenilenin tersini kastetme" şeklinde tanımlanagelen ironinin hem teşekkülünü hem de anlamsal açıdan kapsamını genişletir.² Hem Hutcheon'ın hem de Lang'ın ironide "ima ediş"e odaklanan yaklaşımları, imgesel çağrışımlar üzerine kurgulanan şiirde sözlü ironinin sıklıkla görülmesini bir anlamda destekler.

Türk şiir geleneğine bir tür başkaldırı/protesto özelliği gösteren Garip'in öncü ismi Orhan Veli'nin birçok şiirinde bilinçli bir söylem olarak kullandığı ironinin daha çok şu iki sözlü ironi türü etrafında yoğunlaştığı görülür: "abartma ironisi" ve "küçültme ironisi".

1.1. Abartma İronisi

Abartma ironisi, söylenen bir sözün gerçek anlamını aşan, mübalağalı yapısıyla ederinden fazla anlamı sırtlayan bir sözlü ironi türüdür. Bu ironide yüceltilen bir durum, kişi ya da olay aslında yerilmek veya alaya alınmak istenir. Bu nedene çoğunlukla uyumsuzluktan kaynaklı mizahla sentezlenerek vücuda getirilir. "Böylece abartılı bir biçimde, hem gülünç bir durum ortaya çıkar hem de ironinin uyumsuzluğunu ifade etmede muhatap lehine görünüyormuş izlenimi doğar" (Tuğluk, 2019: 122).

Orhan Veli Kanık'ın abartma ironisi bağlamında değerlendirilebilecek ilk şiiri, yaşamında olumsuzluklara sebep olmasını ironik bir anlatımla ele aldığı "Güzel Havalardır". Bu şiirde Orhan Veli, doğanın güzelliğine ve cömertliğine karşın yaşamında ortaya çıkan olumsuz durumların eleştirisini yapar. Ironik bir şekilde söylemin aksini imleyen ifadelerle bezeli dizelerde bu "güzel havalardır"ı fırsat bilen şairin kendini bohem hayata kaptırmak isteği yatar. Zira "doğaya, insanın

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Hutcheon, 2008: 211-230)

günlük yaşamındaki sadeliğe, doğallığa hayran olan Orhan Veli; şiirlerinde çoğu kez kendi yaşamının buruk acısını, yer yer bir nükte çizgisinde verir” (Par, 2002: 23). *Güzel Havalalar*’daki ironik yapı, havanın güzelliği ile şairin işlerinin kötü gitmesi tezatlığı üzerine inşa edilir:

“Beni bu güzel havalar mahvetti,
Böyle havada istifa ettim
Evkaftaki memuriyetimden.
Tütüne böyle havada alıştım,
Eve ekmekle tuz götürmeyi
Böyle havalarda unuttum;” (Kanık, 2016: 57).

Şiirde memuriyetten istifa etmesine, sigaraya başlamasına, evin ihtiyaçlarını hatırdan çıkarmasına “güzel havalar”ın neden olduğunu dile getiren şair, aslında bu durumun normal olmadığını ima etmekte; havalanın güzelliğinden hareketle olumsuz görüldüğü bu durumları eleştirmek niyetindedir. Şiir boyunca şairin karşılaştığı kötü sonuçların güzel bir nedene bağlanması, akla sözlü ironiyi getirir. Zira yaşamaya karşı derin bir aşk besleyen şairin eleştirdiği durumların gerçek sebebi abartma ironisini işaret eden “güzel havalar” değil, aksine bu “güzel havaları” çekilmez kılan hayata dair kimi olumsuz durumlardır.

Orhan Veli Kanık’ın *Vazgeçemediğim* adlı yapıtında yer alan “Eskiler Alıyorum”, ironik göndermeleri ile öne çıkan bir şiirdir. Garip poetikasını örneklemesi açısından değer taşıyan bu şiir, özellikle sonunda yer alan “Bir de rakı şişesinde balık olsam” dizesi ile Ahmet Haşim’in “Göllerde bu dem bir kamış olsam” söylemine bir göndermedir. Bu parodik şiirsel tercihle şair, Ahmet Haşim özelinde eski şiir anlayışını ironik yolla eleştirmek niyetindedir:

“Eskiler alıyorum
Alıp yıldız yapıyorum
Musiki ruhun gıdasıdır
Musikiye bayılıyorum.
Şiir yazıyorum
Şiir yazıp eskiler alıyorum
Eskiler verip Musikiler alıyorum
Bir de rakı şişesinde balık olsam.” (Kanık, 2016: 80).

Parodi, hicvin taklide dayalı komik kontrastıdır. Temelinde eleştirel bir yaklaşım olması parodiyi ironiye yaklaştırır. Şiirde Haşim tarzı “eski” şiir zevkine parodik göndermeler yapan Orhan Veli, gerçekte över görüldüğü bu şiirsel tercihi abartma ironisi aracılığıyla yermek ister. Nitekim Garip şiiri, “alışılmış, söz yerindeyse Hâşimâne, anlayışa karşı radikal bir huruç hareketi” (Akay, 2009: 159) olarak görülür.

Şiirin başlığı, şairin “eski/ler”le olan kavgasını ima eden bir ifade olarak göze çarpar. “Eskiler alıp yıldız yapma” söyleyişinin abartma ironisini işaret ettiği şiirde geçen şu dizeler de aynı düzlemde ele alınmalıdır: “Musikî ruhun gıdasıdır / Musikîye bayılıyorum” Söz konusu ifadelerle “musiki”yi över görünen şairin gerçek niyeti onu yermektir. Nitekim burada “ruhun gıdası” olarak nitelediği “musiki”ye “bayıldığını” ifade eden Orhan Veli, aslında bu yolla sembolist şair Ahmet Haşim’in “Şiir sessiz bir musikidir.” poetik yaklaşımını eleştirmek niyetindedir. Zira geleneğe savaşa açan *Garip*, şiirin salt şiir olarak ele alınmasını istemekte, başkaca sanatların şiirde yer

almasının doğru olmadığı kanısını taşımaktadır. Bu durum, Orhan Veli Kanık tarafından *Garip* ön sözünde şu sözlerle belirtilir: “Ben, sanatlarda tedahüle taraftar değilim. Şiiri şiir, resmi resim, musikiyi musiki olarak kabul etmeli. Her sanatın kendine ait hususiyetleri, kendine ait ifade vasıtaları var” (2016: 24).

Gelenekçi şiirde sanat, süs, kaide ve kurallar söz konusuysen Orhan Veli ve arkadaşlarının şiirinde sıradanlık ve basitlik esastır. Ancak Orhan Veli, kimi zaman bu basitlik içerisinde sıradan sözcüklerle kolay anlaşılır gibi görünen ama derin anlamlar ifade eden şiirler de yazar. Zira “Şair, mevcut ve egemen anlayışın sahip olmadığı bir sadelik içinde, sıradanlıkla sehl-i mümteniğin kesiştiği sınırdaki konuşma hakkını kullanmaktadır” (Akay, 2009: 159). Bu bağlamda ironinin de özünde olan bu söyleyiş tarzıyla Orhan Veli’nin sehl-i mümteniye yaklaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Türk şiirindeki poetik duruşlarını *Garip* ön sözünde “Eskiye ait olan her şeyin, her şeyden evvel de şairânenin aleyhinde bulunmak lazım.” (Kanık, 2016: 30) sözleriyle ifade eden Orhan Veli ve arkadaşları, eskiye ait sanatsal zevk ve estetiği abartma ironisi ile ilişkilendirilebilecek bir kavram olan “şairâne” sözcüğüyle niteleyerek bu “eski” sanat anlayışının karşısında olduklarını da imalı dille ifade etmiş olurlar. Nitekim yukarıda geçen “Şiir yazıp eskiler alıyorum” dizesiyle şair, *Garip* poetikasını ironik bir söylemle örnekler. Orhan Veli ve arkadaşlarının yazdığı metinler, “şiir”; daha önce yazılmış ve şiir olarak görülen metinler ise “eski” bir takım sözlerdir. Geleneksel şiirler, Orhan Veli’nin anlayışına göre son kullanım tarihi dolmuş, tedavülden kalkmış; pazarda, sokakta alınıp satılan eski birer nesnedir. Dolayısıyla eleştirinin ima yoluyla yapıldığı bu şiir, Türk edebiyatında *Garip*’in poetik konumlanışının ironik bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Toplumu oluşturan sınıflar arasındaki eşitsizliğin ironi olanaklarıyla eleştirildiği bir diğer Orhan Veli Kanık şiiri ise “Ahmetler” adını taşır. Bu şiir, şairin son dönem şiirlerinde sıklıkla görülmeye başlanan toplumsal içerikli dizelerden oluşur. Burada insanların kazancına ve makamına göre değer görmesinin, yüceltilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmek istenir. “Kişinin ekonomik durumunun, aynı zamanda toplumdaki saygınlığını da sağlayan bir güç olduğu görüşü Ahmetler’de vurgulanır” (Sazyek, 1999: 168). Şiirde ironi, “bey”, “efendi”, “beyefendi”, “ağa” gibi bireylerin sosyokültürel açıdan konumlarını gösteren kavramlar/unvanlar üzerinden yapılır. Şair abartma ironisi ile ele aldığı bu kavramlara okurun sorgulayıcı ve eleştirel açıdan bakmasını amaçlar:

“Kimimiz Ahmet Bey,
Kimimiz Ahmet Efendi,
Ya Ahmet Ağayla Ahmet beyefendi?” (Kanık, 2016: 128).

Şiirden, “bey”le “efendi” kavramlarına nispeten olumlu baktığı anlaşılan şairin “ağa” ile “beyefendi” kavramlarına karşı ise mesafeli olduğu anlaşılır. “Ağa” ve “beyefendi” ünvanlarının kişiye saygınlığından ötürü verilmediğini düşünen şair, bu sıfatların kişilere buldukları makam ve parasal güçten ötürü yakıştırdığını imler. Bu kıyas (birinci grup: bey, efendi – ikinci grup: ağa, beyefendi) aynı zamanda sosyal yaşamdaki sınıfsal aidiyete de işaret eder. Nitekim ilk gruptakiler, toplumun alt katmanında yer alan yoksul halkı, ikinci gruptakiler üst katmanını oluşturan sermaye sahiplerini, ekonomik gücü elinde bulunduranları ima eder. Şairin şiirde ironiyle şekillendirdiği itirazı tam da budur: ekonomik ve makamsal kaygılardan ötürü ortaya çıkan ve kanıksanan sınıfsal ayırım.

Orhan Veli'nin yine *Yaprak*'ta yayımlanan ironik şiirlerinden bir başkası da “ciğercinin kedisi”nin ağzından kaleme alınan “Cevap”tır. Mizah'ı söylemiyle de dikkat çeken şiir, “Ciğrecinin kedisinden sokak kedisine” notuyla, adeta bir mektup edasıyla başlar:

“Açlıktan bahsediyorsun
Demek ki sen komünistsin.
Demek ki bütün binaları yakan sensin.
İstanbul'dakileri sen,
Ankara'dakileri sen...
Sen ne domuzsun sen...” (Kanık, 2016: 137).

Cevap, kaleme alındığı yılların Türkiye'sinin siyasal ortamını yansıtan bir şiirdir. Sıradan insanın olağan eylem ve söylemlerinin abartılmasıyla ironikleşen bu komik şiirde, sosyal eleştiri mizahla yumuşatılır. Zira bir kedinin salt “açlıktan bahsetmesi”nden ötürü “komünist” olarak nitelenmesinin, dahası “İstanbul ve Ankara'daki binaları yakması”ndan sorumlu tutulmasının gerçeklikte yeri yoktur. Ancak yaşadığı devrin kimi sorunlarına kayıtsız kalamayan Orhan Veli'nin bu şiirdeki asıl amacı, dönemin siyasal paranoyasına ironik açıdan temas etmektir. Orhan Veli Kanık'ın sosyo-politik göndermeler içeren böylesine bir şiir kaleme alması, şairin sadece sıradan insanın gündelik macerasını şiirleştiren bir adam olarak anılmasının yanlışlığına da gözler önüne serer. Çünkü şair, içinde yaşadığı toplumun salt geçim problemiyle ilgilenmekle kalmamış, siyasal gelişmeler karşısında düşüncesini ve eleştirisini de en iyi yaptığı şeyle, şiirle, dile getirmiştir. Bu şiirin önemli yanlarından birisi de “ciğercinin kedisi”nin bizzat iktidarın resmî ideolojisinin temsilcisi oluşudur. İstiareli bir söyleyişi olan “şiir, bu yapıyla kırklı yılların siyasi ortamına göndermeler yapan bir belge niteliği taşır” (Sazyek, 1999: 169). Ülkeyi yönetenlerin eleştirisinin yapıldığı *Cevap*, birtakım imaların ardına gizlenen eleştirel özün abartma ironisi etrafında şekillenmesiyle oluşturulmuş bir şiirdir.

Abartma ironisi bağlamında değerlendirilmesi mümkün “Fena Çocuk” adlı Orhan Veli Kanık şiiri, şairin ölümünden sonra (Vatan, 16.11.1952) yayımlanır. Bu şiirde ironi, “söylenilen”le “kastın” farklılığı üzerine inşa edilir. Zira şiirde “özgürce yaşayan bir çocuğun davranışlarını tasvip eden, hatta ona özenen anlatıcı, bu düşüncelerini, onaylamıyormuş gibi tersi ifadelerle dile getirir” (Sazyek, 1999: 200). İşte aşağıdaki dizelerde tercih edilen bu söylem tarzı, ironiktir:

“Mektepten kaçıyorsun,
Kuş tutuyorsun,
Deniz kenarına gidip
Fena çocuklarla konuşuyorsun,
Duvarlara fena resimler yapıyorsun
Bir şey değil,
Beni de baştan çıkaracaksın,
Sen ne fena çocuksun.” (Kanık, 2016: 232).

Okuldan kaçıp türlü işler yapan bir çocuğun, başına “fena” sıfatı yakıştırılan sözcüklerle betimlendiği şiirde Orhan Veli, aslında masum gördüğü çocuğun bütün yaptıklarını onaylar. Kuralların dışına çıkan çocuğu “fena” olarak niteleyen şair, esasında onun özgür tavırlarını yüceltmek niyetindedir. Nitekim özenilen/olumlanan bir durumun, burada olduğu gibi olumsuz bir sözcükle ifadesi, bir sözlü ironi karakteristiğidir. Söylemin kastı aşan bir dozda teşekkülü ise

abartma ironisini akla getirmelidir. Zira son dizede şiirin kahramanına “Sen ne fena çocuksun.” yakıştırması yapan Orhan Veli, aslında tasvip ettiği hayatı yaşayan çocuğu yücelmek ister.

1.2. Küçültme İronisi

Küçültme ironisi, söylemin özünde yatan zıtlığa ciddi bir durumun sıradanlaştırılması ile dikkat çekilen bir sözlü ironi türüdür. “Küçültme ironisinde ifade eksiltilir ve anlam olduğundan değersiz gösterilerek muhatabına aktarılır” (Tuğluk, 2019: 125). Bu yolu tercih eden ironist, söylemi basitleştirilip bayağılaştırılarak örtük/söylenmeyen anlamın önemi vurgulamak ister. Oğuz Cebeci’nin ironi tekniklerinden birisi olarak nitelediği “ayıplama amaçlı övgü” (2016: 288) yöntemiyle benzerlik gösteren küçültme ironisi, önemliyi önemsiz gösterme üzerine kuruludur. Uygunsuz ve yersiz yapılan övgüler, söylemin muhatabında mevcut olmayan olumlu sıfatlar, küçültme ironisiyle ilişkilendirilir.

Hemen her yönüyle küçük insanı sanatının merkezine konumlayan Orhan Veli Kanık’ın birçok şiirinde küçültme ironisine rastlamak mümkündür. İlhamını uzakta, gönlünün derinliklerinde ya da hayal âleminde aramayan şairin şiirine giren unsurların birçoğu, yanı başındadır ve gündelik yaşamdaki hemen her şeydir. Bazen sokakta gördüğü bir çocuk, bazen işinde gücünde bir memur bazen de ekmek veya kömür sırasındaki yoksul bir insan, Orhan Veli şiirlerinde kendisine yer bulabilir. Zira “o, mutantan söz kalıplarının görmezleştirdiği şiiriyetin yanı başımızda olduğunu keşfetme ve duyurma iddiasın[dadır]” (Korkmaz, 2014: 279). İşte “Festival” adlı şiirinde Orhan Veli, geleneksel şiirin çoğunlukla görmezden geldiği alt sınıfa mensup insanların geçim sıkıntısına ironik şekilde ayna tutar:

“Ekmek karnesi tamam ya,
Kömür beyannamesi de verilmiş;
Düşünme artık parasızlığı;
Düşünme yapacağın yapıyı;
El tutar, ömür yeter;
Yarına Allah kerim;
Dayan hovarda gönlüm!” (Kanık, 2016: 64).

Bu şiirde Orhan Veli, temel ihtiyaç maddelerine bile erişmenin güç olduğu bir dönemde yaşayan insanların yaşam şartlarının ağırlığını küçültme ironisini örnekleyen bir söylemle dile getirir. Yoksulluğu “Düşünme artık parasızlığı / Düşünme yapacağın yapıyı” dizleriyle küçümser görünen şair, aslında şahsı özelinde geçim sıkıntısı çeken insanların acınası haline dikkat çekmek ister. Birkaç olumsuz örneği sıraladıktan sonra şair, eleştirel açıdan yaklaştığı diğer durumları, okurun muhayyilesine havale eder. Nitekim ima yoluyla yapılan bu eleştiri, sözlü ironi etrafında ele alınmalıdır.

Orhan Veli’nin “Tahattur”u da küçültme ironisi özelliği gösteren bir şiirdir. Şiir, şairin ilk basımı 1947 yılında yapılan *Yenisi* adlı kitabında yer alır. Başlığı eski/Arapça bir sözcükten oluşan şiir şu şekildedir:

“Alnımdaki bıçak yarası
Senin yüzünden;
Tabakam senin yadigârın;
“İki elin kanda olsa gel” diyor

Telgrafın;

Nasıl unuturum seni ben

Vesikalı yârim?” (Kanık, 2016: 93).

Düz bir okumayla sıradan bir sevgili özleminin konu edinildiği düşünülebilecek bu şiire eleştirel bağlamda bakıldığında onda imalı bir söyleyişin olduğu görülür. Şair, telgrafında “İki elin kanda olsa gel” diyen “vesikalı yârine” “Nasıl unuturum seni ben / Vesikalı yârim?” şeklinde gayet naif, ama bir o kadar da alaycı bir cevap vererek ironik söylemi yakalar. Alnında bıçak yarası oluşturacak kertede şaire gerçekte eziyet çektiren sevgilinin çağrısına görünürde verilen “nasıl unuturum” cevabı, aslında “seni unuttum” anlamına gelmektedir. Bu tavır, herhangi bir sorun yokmuş gibi davranan şairin, tepkisini küçültme ironisiyle şekillendirdiğini gösterir.

Tahattur'un ironik göndermelerinden birisi de Türk edebiyatında kanıksanagelen kimi sanat anlayışlarına odaklanır. Zira bu şiir, klasik şiirde övgüsü yapılan klişe ‘sevgili’ modelinin yerildiği bir anlayışı da örnekler. Ahmet Haşim gibi Klasik şiirin klişelerine sıkı sıkıya bağlı kalan sanatçılara ve onların estetik anlayışlarına Divan şiirindeki “güzel” telakkisi özelinde gönderme yapılan bu şiirin, salt başlığı (*Tahattur*) bile ironik okumaya müsaittir (Fedai, 2009 1004). Nitekim önemli göndermelerin basite indirgenerek sunulduğu bu ironik şiirde şair, sadece klasik şiirdeki sevgili imgesini yıkmakla kalmamış, eskiye ait ne varsa hemen hepsini reddederek “geleneksel-modern şiir anlayışını ilginç bir manevrayla yerinden etmiştir” (Akay, 2009: 160).

Özlem Fedai, mizah ekseninde incelediği bu şiiri, “nükteli, alaylı humour” (Fedai, 2009: 1004) olarak niteler. Ancak Fedai'nin mizah odaklı bu tespitinin terminolojideki karşılığı aslında ironidir. Zira ironi, en çok da “homour”un (mizahın) alaylı ve örtük ifadesi şeklinde vücuda getirilen bir söylemdir. Nitekim mizah türlerinin hemen hepsini kapsayan “homour”u Türkçedeki manasıyla daha çok mizahla eş tutmak, mizahı da daha çok komikle/gülmeyle ilişkilendirmek; ironiyi ise eleştirel veya alaysamalı bir yaklaşımın örtülü sözlerle ifade edilişi olarak görmek kanaatimizce daha doğru bir yaklaşımdır. Nitekim ironi ve mizah kavramlarını terminolojik açıdan konumlayabilmek ve tasnifleyebilmek için atılması gereken adım budur.

Dünya gerçekleri ve onun karşısında bu gerçeklikle pek de ilişkisi olmayan bir kadın tasvirinin yapıldığı “Cımbızlı Şiir”, mizah ve ironinin iç içe geçtiği bir şiirdir:

“Ne atom bombası,

Ne Londra Konferansı;

Bir elinde cımbız,

Bir elinde ayna;

Umurunda mı dünya!” (Kanık, 2016: 98).

Önemli sonuçlarıyla öne çıkan tarihî olayların ciddiyetinin küçültme ironisiyle karikatürize edildiği beş dizeden oluşan bu kısa şiiri, iki bölüme ayırarak incelemek mümkündür. Şair, şiirin ilk dizesinde 1945 yılında Japonya'ya atılan “atom bombası”na, ikinci dizesinde ise daha önce gerçekleşen başkaca bir tarihsel olguya, “Londra Konferansı”na, dikkat çeker. Şiirde Londra Konferansı'yla Osmanlı'yı ortadan kaldırma ve topraklarını işgal etme girişimine; atom bombası ile de İkinci Dünya Savaşı'na ve onun neden olduğu ölümlere/yıkımlara atıf yapılır. Şiirden hareketle savaşların kahramanları olan erkeklerin şairin hedefinde olduğu söylenebilir. Şairin savaşlar ekseninde erkekleri hedef aldığı ilk iki dize, şiirin ilk bölümünü oluşturur.

Şiirin ikinci bölümünde ise adeta dünya yansa umurunda olmayan, şairin deyimi ile “bir elinde cımbız, bir elinde ayna” ile dolaşan süse meraklı bir kadın profili çizilir. Bu bağlamda şiir, erkek-kadın tezdı üzerine kurulmuş gibi görölse de asıl çatışma savaş-bariş kavramları üzerine kurulur. Yıkımın sebebi erkeklerken yapıcı rolü üstlenenler ise dünyayı bir savaş meydanı olarak algılamayan suçsuz kadınlardır. Bu perspektif, bir taraftan okuru savaşın ve yıkımların ironik eleştirisinin yapıldığı fikrine götürürken öte yandan dünya gerçekliğı karşısında kayıtsız kalan kadın (insan) profilinin eleştirildiğı düşüncesini akla getirir. Nitekim bu şiir özelinde Tacettin Şimşek’in düşünceleri de bu doğrultudadır: “Cımbızlı Şiir’de eleştirinin muhatabı, narsist kişiliğıyle öne çıkan, dünyada neler olup bittiğini umursamayan bir tiptir” (2016: 1760). Kastedilen gizil ve güçlü anlamın küçültölmüş söylemin gölgesinde kaldığı dolaylı göndermelerle yüklü bu dizeler, realitedeki ciddi sorunlara kayıtsız kalan insanların sözlü ironi olanaklarıyla yerildiğı bir şiir olarak değerlendirilmelidir.

Başlığının içeriğindeki mizahî çağrışımlardan ötürü komikle bir ilişkisi olduğı düşünölebilecek “Zilli Şiir”, sanılanın aksine monotonlaşan yaşamın ve kimliksizleşen insan(lık)ın ironik açıdan ele alındığı bir şiirdir:

“Biz memurlar,
Saat dokuzda, saat on ikide, saat beşte,
Biz bizeyizdir caddelerde.
Böyle yazmış yazımızı Ulu Tanrı;
Ya paydos zilini bekleriz,
Ya aybaşını.” (Kanık, 2016: 104).

Orhan Veli Kanık, geleneksel şiirde çoğunlukla ihmal edilen sıradan/küçük insanların yaşam mücadelesini sıklıkla şiirlerine taşır. Orhan Veli ve arkadaşlarının 1940’lı yıllarda yarattığı rüzgâr sayesinde “o güne kadar Türk şiirinde yerini bir türlü alamayan küçük insan, şiir haritamızın merkezindeki yerini alır” (Korkmaz, 2014: 278). İşte Garip şiirinin merkezine konumlanan küçük insanın ontolojik sorunsalına ironik göndermeler yapılan yukarıdaki dizelerde şair, insanların emeğinin nesneleşmesine, duygu dünyasının yok sayılarak robotlaştırılmasına ve kimliksizleştirilmesine duyduğu tepkiyi dile getirir. Gerçek yaşamda kendisi de sıradan bir memur olan Orhan Veli, aslında “devletin işleyişinde çarkın bir parçası olarak kimliksizleşmek, sonlu bir varlık olmak istemez” (Ulus, 2019: 108). Her ne kadar şiirde şair, “Böyle yazmış yazımızı Ulu Tanrı” diyerek alın yazısına rıza gösteriyor, basitleştirerek (küçöltterek) ele aldığı mevcut durumu kabullenilebilir gibi görünse de esasında bu duruma/kaderine isyan eder. Bu reddiyei açıktan yapmak yerine imâli söyleyişi tercih eden şair, söylenilenin tersini kastederek ironik sahaya dâhil olur.

Orhan Veli Kanık’ın *Garip*, *Vazgeçemediğim* ve *Destan Gibi* adlı eserlerindeki mizahî söylem, *Karşı*’da yerini sosyal, ekonomik ve siyasal yergilerin daha çok ironiyle yapıldığı bir alana bırakır. *Karşı*’nın ikinci şiiri olan “Sizler İçin”de şair, devletin politikalarını eleştirir. Kasıtlı söylemin arasına konulan ironik mesafeyle şekillendirdiğı yergisini masum (küçük) sözcüklerle ifade eden şair, sıradanlık bağlamında sıraladığı “ter”, “kurşun”, “mezar”, “mezar taşı”, “hapishane”, “kelepeç” ve “ıdam cezası” gibi kavramları, okura kabul edilebilir bir durum olarak gösterirken aslında bunun tam tersini düşünür. Sözlü ironi tavrıyla şekillendirilen dizelerdeki eleştirel dozajın giderek artırıldığı şiirin son bölümü şöyledir:

“Sizin için postacının ayağı,
Testicinin eli;
Alınlardan akan ter,
Cephelerde harcanan kurşun;
Sizin için mezarlar, mezar taşları,
Hapishaneler, kelepçeler, idam cezaları;
Sizin için,
Her şey sizin için.” (Kanık, 2016: 114).

Burada şair, yönetenlerin yönetilenler üzerindeki tasarrufunu ironik açıdan ele alır. Şiirde devlet yöneticileri tarafından uygulanan ve kişilerin hayatını derinden etkileyen baskıcı politikaların eleştirildiğini düşünen Hakan Sazyek, şairin eleştirel dilinin ise çatışmacı bir yaklaşımı barındırmadığını savunur (1999: 169). Görünürde iktidar sahiplerinin tasarruflarına rıza gösterir tarzda kaleme alınan bu şiirde, aslında dolaylı olarak söz konusu duruma isyan edilir. Bu haliyle *Sizler İçin*, yoğun siyasal göndermelerin küçültme ironisi olanaklarıyla sunulduğu bir metindir.

Söylemsel açıdan yukardaki şiirle aynı düzlemde kaleme alınan “Bedava” adlı şiirde ise Orhan Veli, aslında son dönem şiirlerinde sıklıkla ele aldığı sınıflar arası eşitsizliğe temas eder. Bu şiirde şair, sosyal yaşamın alt tabakasını oluşturan emekçi sınıfın sorunlarına değinir. Sosyo-ekonomik açıdan eşitsizliğin eleştirel düzlemde irdelendiği şiirde şair, yaşamın, insan hayatının çok değersiz oluşuna dikkat çekmek ister. Yaratıcı tarafından insana sunulan birçok unsurun “bedava”lığından hareketle şair, “esirlik”in de bedava olduğunu dile getirerek yaşadığı devrin kanıksanmış sorunlu değer yargılarına gönderme yapar. Zira savaşlarla boğuşan/bunalan dünyada asıl lütuf, aslında özgür şekilde yaşayabilmektir. Şair, insan hayatı ve özgürlük gibi kavramları basite indirgemek suretiyle küçültme ironisine yaklaşır. Şiirdeki ironik okların hedefinde, insanların eşit şartlarda yaşayamaması durumu vardır. Bir tür isyan/başkaldırı olarak görülebilecek şairin şiirdeki bu çıkışı, eşitsiz gelir dağılımını hedef alan ironik bir söylem olarak görülebilir:

“Bedava yaşıyoruz, bedava;
Hava bedava, bulut bedava;
Dere tepe bedava;
Yağmur çamur bedava;
(...)
Kelle fiyatına hürriyet,
Esirlik bedava;
Bedava yaşıyoruz, bedava.” (Kanık, 2016: 126).

Yaşamak eyleminin diyalektiğinin yapıldığı bu şiirde, ekonomik sıkıntı çeken alt sınıfa ait bireylerin içinde buldukları sorunlu duruma dolaylı ifadelerle dikkat çekilmek istenir. Zira şiirde “bedava” olan ne varsa doğaya aittir ve karın doyurmaz. Kapitalist dünya düzeninin ironi aracılığıyla eleştirildiği şiirde şair, yaşamın yoksul insanlara bir bedel ödetmesini küçümseyerek “bedava” şeklinde niteler. Ancak mevcut gerçekliği bir tür yanılsamayla yansıtan şair, ironik özü bünyesinde taşıyan “bedava” kavramının okur tarafından tersinin düşünülmesini bekler. Nitekim “yaşadığı yokluğu yanılsamayla yansıtmaya, Orhan Veli şiirinde karşılaşılan metaforik bir yaratımdır” (Ulus, 2019: 134).

Orhan Veli'nin sınıfsal farklılığa dikkat çekilen şiirlerinde ideolojik konumlanma yoktur. Çünkü o, toplumun aksayan yönlerini sadece tespitte kalır; sorunların çözümü için herhangi bir teklifte bulunmaz. Şiirde izlenen bu durum, her ne kadar bilinçli bir yönelim olsa da bu yönelimin siyasal temeli yoktur. Çünkü ona göre “şiir ‘müreffeh sınıfların’ temsilcisi olamaz. Onun ilgisi alt ve orta tabakadan şehirli insanlara yönelmiştir. Ama bu ilgi onların politik olarak savunuculuğunu yapmak anlamına gelmez” (Par, 2002: 109-110). Bu yüzden şairin eleştirel bağlamda dünyaya bakışı ile şiirlerindeki söylem, benzerlik gösterir. Zira ironiyle bağdaşan bu algılayışta çoğunlukla bir meseleye “dokunup geçmek” esastır. Nitekim küçültme ironisinin teşekkülünde sıklıkla tercih edilen bir yöntem olan “dokunup geçme”yi bir ironi sanatı olarak niteleyen Vladimir Jankelevitch'in yaklaşımı da bu doğrultudadır. Ona göre “ironici derin olmak istemez; ironici ne bir şeye tutunmak ne de ince eleyip sık dokumak ister” (2008: 140).

Orhan Veli'nin “vatan” kavramı ekseninde kaleme aldığı “Vatan İçin”, şairin vatanseverlik hususundaki göndermeleriyle dikkat çeken bir şiirdir. Şairin kendisinin de ironik özne olarak içinde yer aldığı *Vatan İçin*, bu yönüyle kayda değerdir:

“Neler yapmadık şu vatan için!

Kimimiz öldük;

Kimimiz nutuk söyledik.” (Kanık, 2016: 127).

Şiirde Orhan Veli, söyleyenle eyleyenin “vatan” için asla aynı katkıyı yapamayacağına vurgu yapar. Bedelini canıyla ödeyenlerle hamaset yapanların karşılaştırıldığı şiirde şair, sözde vatanseverlere gönderme yapar. İnci Enginün, bu şiirde Orhan Veli'nin eleştiri oklarını yönelttiği kitlenin adresini verir: memleket edebiyatı. Enginün, *Vatan İçin*'i, “bir bakıma beylik edebiyat haline düşen memleket edebiyatına karşı anlamlı bir isyan” (2002: 85) olarak görür. İma ile eleştirel çağrışımın ortaya konulduğu bu şiirde Orhan Veli, “ölmek (şehadet)” ile “nutuk söylemek”i eş tutarak ironik perspektifi örnekler. Nitekim şairin tepki duyduğu sanat anlayışına mensup kişileri yüceltirken (şehadetle ilişkilendirmesi) kendisi gibi olanları nutuk söyleyenler olarak ima yoluyla nitelemesi ancak küçültme ironisi ile açıklanır. Zira ona göre gerçek ve kaliteli sanatı icra eden vatanseverler, “nutuk söyleyenler”dir.

Orhan Veli'nin ironik söylemle oluşturulmuş şiirlerinden birisi de “Erol Güney'in Kedisinin Bahar Mevsiminde ve Toplum Meseleleri Karşısında Takındığı Tavrı Anlatır Şiirdir” alt başlığı ile sunulan “Kedili Şiir”dir. Mizahla sentezlenen şiirin bu alt başlığı, aslında başlı başına ironik çağrışımlar içerir. Bu yüzden şair tarafından okura, şiirin başında metnin ironik olduğu bir anlamda sezdirilir. Toplumsal problemlerin alegori aracılığıyla eleştirildiği bu Orhan Veli şiirinde “kedi” imgesi aracılığıyla ironik söylem şekillendirilir. Şair, arkadaşının kedisi üzerinden toplumsal problemlere karşı duyarsız kalan, salt kendini düşünen kişileri, anlamsal açıdan örtük ifadelerle tenkit eder. Aşağıdaki dizeler, geçim sıkıntısının ve aile kurmada karşılaşılan sorunların ironik ifadesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu şiiri alegorik bağlama da çeken şu dizelerde geçen “çiğer”i geçinmeyle; “erkek kedi”yi ise aile kurmayla ilişkilendirmek mümkündür:

“Bir erkek kediyle bir parça çiğer;

Dünyadan bütün beklediği.

Ne iyi!” (Kanık, 2016: 129).

Şiire göre Erol Güney'in kedisinin dünya adına bütün beklentisi, “bir erkek kedi” ile “bir parça çiğer”dir. Ancak gerçek yaşamda bu alegorik öznenin etrafında gelişen çok daha önemli ve ciddi

sorunlar vardır. “Ne iyi!” dizesiyle arkadaşının kedisinin dünyaya dair beklentilerini sözde olağan karşılayan ve onaylar götüren şair, gerçekte insanlığın büyük problemlerine dikkat çekmek niyetindedir. Burada söylenen küçük sözlerle, söylenmeyen sayısız büyük meselelere gönderme yapılır. Sosyal sorunlara karşı beslediği eleştirel düşüncelerini bu tarz bir anlatımla dile getiren şair, önemli/ciddi olay ve durumları mizahî bir dönüştürümle gayriciddi bir boyuta taşımış olur. Bu durum, şairin söylemini küçültme ironisiyle şekillendirdiğini gösterir.

Kedili Şiir, iki bölüm halinde yazılır. İkinci bölüm “Erol Güneý’in Kedisinin Hamileliğini Anlatır Şiirdir” başlığı ile sunulur. Geçim derdini konu edinen şiirin ikinci bölümünde umduğunu bulan (erkek kediyi bulup hamile kalan) kedinin içinde bulunduğu trajikomik durum üzerinden yaşamın zorluklarıyla boğuşmak zorunda kalan alt sınıfa mensup insanların gerçek hayatları imlenir:

“Çıkar mısın bahar günü sokağa,
İşte böyle olursun.
Böyle yattığın yerde
Düşünür düşünür,
Durursun.” (Kanık, 2016: 129).

Şiirden hareketle doğum yapmayı bekleyen “kedi” için yaşamın artık daha zor olduğu söylenebilir. Önceden kendi karnını doyurmak gibi güç bir problemi olan anne kedinin şimdi beslemek, bakmak zorunda olduğu yavruları dünyaya gelecektir. Bu dizelerle Orhan Veli, yaşadığı devrin ve coğrafyanın insanların geçinebilmesinin, karnını doyurabilmesinin güçlüğüne küçültme ironisinden mülhem küçük, masum ve sıradan sözcüklerle dikkat çekmek ister. Sosyo-ekonomik alana yönelttiği eleştirilerini doğrudan/açıktan yapmayan şairin bu problematiğe dolaylı yoldan temas etmesi ironiktir.

Kitaplarına girmeyen ancak 15.12.1949 tarihinde *Yaprak* dergisinde yayımlanan “Kuyruklu Şiir” adlı alegorik şiirinde Orhan Veli, geçim şartlarının zorluğunu ve gelir adaletsizliğini nükteli ve eleştirel bir üslupta dile getirir:

“Uyuşamayız, yollarımız ayrı;
Sen ciğercinin kedisi, ben sokak kedisi;
Senin yiyeceğin, kalaylı kapta;
Benimki aslan ağzında;
Sen aşk rüyası görürsün, ben kemik.
Ama seninki de kolay değil, kardeşim;
Kolay değil hani,
Böyle kuyruk sallamak Tanrının günü.” (Kanık, 2016: 136).

Yaşamın herkese eşit ekonomik koşullar sunmamasının ironi aracılığıyla eleştirisinin yapıldığı bu şiirde, gelir adaletsizliğinden kaynaklanan sınıfsal eşitsizliğe odaklanılır. Şiiri, küçültme ironisi bağlamına çeken unsur ise aktarımında tercih edilen alegorik anlatımdır. Şairin insan gerçekliğini, kimi insanî değerleri temsil eden insan dışı varlıklar üzerinden aktarımı alegoriktir. Bu alegorik eğilim, önemli bir durumun önemsiz gibi gösterilmesini amaçladığından küçültme ironisi ile bağdaşır. Nitekim sınıflar arası farklılığa dikkat çekilen şiirde bu sosyal gruplar, “sokak kedisi” ve “ciğerci kedisi” ile sembolize edilir. Bu karşıtlığın yoksul sınıfı temsil eden ve yaşamak için çetin bir mücadeleye tutuşan insanları (şiirdeki haliyle “sokak kedileri”), Garip şiirlerinde sıklıkla ele alınan, sorunlarına dikkat çekilen sosyal grubun unsurudur. Zira “Garip hareketinin

kendisine merkez edindiği insan tipolojisi; yaşamak hakkını mütemadi bir didişmenin sonunda bulan insandır” (Korkmaz, 2014: 278). İşte burada da “sokak kedisi” şahsında ekmek kavgası veren gelir yönünden alt sınıfa mensup insanların dramına vurgu yapılır. Çünkü onlar her gün bir savaşı içerisindedir; deyim yerindeyse onlar için ekmek/yemek “aslanın ağzında”dır.

İroninin mizah dozu baskın dizelerle süslendiği bu şiirin son bölümü de kayda değerdir. “Çiğercinin kedisi” olmak, her ne kadar karın doyursa da “her gün kuyruk sallamak” gibi onur zedeleyen bir bedel istemektedir. Dolayısıyla şaire göre “sokak kedisi”nin tırnaklarıyla kazıyarak karnını doyurması, birilerine yaltaklanarak/el açarak karın doyurmaktan daha değerlidir. Şiirde hem sınıfsal eşitsizliğe hem de onursuz yaşayanların rahatlığına tepkisel yaklaşan şair, “kedi” figürleri üzerinden ironik göndermeler yapar.

Orhan Veli Kanık’ın Mart 1940’ta kaleme almasına rağmen sağlığında yayımlamadığı şiirlerden olan “Hardalname”, şairin ölümünden yaklaşık iki sene sonra 16.11.1952 tarihinde *Vatan*’da yayımlanır. Şiirde İkinci Dünya Savaşı’nın patlak verdiği yıllarda güçlükler içerisinde yaşayan geniş toplumsal çevrenin sorunlarına duyarsız kalan bir “cemiyet”in eleştirisi yapılır:

“Ne budala şeymişim meğer,
Senelerden beri anlamamışım
Hardalın cemiyet hayatındaki mevkiini.
“Hardalsız yaşanmaz”
Bunu Abidin de söylüyordu geçenlerde
Daha büyük hakikatlere
Ermiş olanlara,
Biliyorum, lazım değil ama hardal
Allah kimseyi hardaldan etmesin.” (Kanık, 2016: 230).

Geçinmekte zorlanan insanların verdikleri yaşam mücadelesinin ironik bir dille irdelendiği bu şiirde Orhan Veli, görünürde kendisine büyük önem addettiği “hardal” teferruatı üzerinden sosyolojik göndermeler yapar. Şiire “Ne budala şeymişim meğer” dizesiyle başlayan şairin, şahsını “budala” olarak nitelemesinin sebebi, “hardal”ın cemiyet hayatındaki mevkiini senelerden beri anlamamasıdır. Ancak bir baharat ekseninde yapılandırılan bu gerekçe ironiktir. Söylediklerinin aksini düşünen şair, ekonomik açıdan zor durumda olan büyük bir sosyal sınıfın sorunlarına bu yolla dikkat çekmek istemektedir. Dünyada nice sorun varken şiirde zengin kitlenin tek derdinin “hardal”’a endekslenmesi; kendisini azımsayan şairin şahsını “budala” olarak nitelemesi, şiirsel söylemin küçültme ironisi etrafında şekillendiğini gösterir. Zira ne şair “budala”dır ne de toplumun asıl sorunu “hardalsızlık”tır.

Sonuç

İroni, tıpkı hiciv gibi mizah çevresinde gelişen anlatım/söylem türlerinden biridir. Teşekkülünde mizah/güldürü unsuru barındırmasından ötürü çoğunlukla bünyesinden doğduğu mizahla karıştırılan ironi, maksat noktasında benzerliği olan hicivle de karıştırılır. Çoğunlukla temelinde alay ya da eleştiri yatan ironi, imalı ve muğlak ifadelerle muhatabına alçak tonda göndermeler yapması yönüyle ise hicivden ayrılır. Zira hicivde ifade kaba, daha incitici ve açıktır. Bu haliyle ironi, mizah ve hicvin tam ortasına konumlanan bir ifade biçimidir. İroninin vücuda getirilmesinde birçok farklı yöntem kullanılır. Ancak gerek gündelik yaşamda gerekse sanatta,

ironi türleri arasında en çok tercih edileni şüphesiz “sözlü ironi”dir. Bunda yapılandırılışı kadar alımlanmasındaki kolaylık da bir etkindir.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde sıradan insanı basit sözcüklerle anlatan Garipçiler şiirlerinde mizah ve ironiye bolca yer vermeleri yönüyle dikkat çeker. Bu hareketin önderi olan Orhan Veli Kanık, bu anlamda ömrü boyunca çizgisini muhafaza etmiş bir şairdir. Onun şiirlerinde mizah ve ironi iç içedir. Orhan Veli şiirlerinde, özellikle söylemin çoğunlukla tersini, öteki anlamını, ima eden şekli olan sözlü ironi bolca kullanılır. Şairin şiirlerinde bu ironi, özellikle abartma ironisi ve küçültme ironisi etrafında kümelenir. Önemli bir durumun önemsiz gösterilmesiyle ironik söylemin şekillendirildiği küçültme ironisi, Orhan Veli Kanık şiirlerinde bunun tersi yönünde işleyen abartma ironisine nazaran daha çok tercih edilir.

Şiirlerinde birçok ironi türünün izlerine rastlanan Orhan Veli Kanık, bunlar içerisinde en çok sözlü ironiye yer verir. Bunda şairin şiirlerinde yoğunlaştığı temalar ve onu ele alış şekli önemli bir etkindir. Zira kaleme aldığı birçok ilk dönem şiirinde şair, içinde bulunduğu psiko-sosyal durumdan ötürü yaşama karşı tepkisel/eleştirel bir duruş sergiler. Özellikle yaşam mücadelesi etrafında gelişen bu tarz şiirlerin negatif düzlemde ele alınması söz konusudur. Şairin ilk dönem şiirlerinde gözlenen bireysel yaklaşım, son dönem şiirlerinde toplumsal sahaya yönelir. Yine şairin ilk dönem şiirlerinde baskın olan mizahî söylem, son dönem şiirlerinde evrilerek yerini ironiye bırakır. Bu anlamda Orhan Veli şiirlerinin süreç içerisinde kademeli bir şekilde ciddileştiği görülür. Hiçbir ideolojiyle yakın ilişki kurmamasına rağmen son dönem şiirlerinde eleştirel yanı ağır basan bir anlatımı tercih eden Orhan Veli, bu haliyle toplumcu şiire yaklaşır. Ancak ondaki “toplumculuk”u politik bir duruştan ziyade bireysel bir duyuş olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2009), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akay, H. (2009). *Şiire Yeniden Bakmak*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Boynukara, H. (1993). *Modern Eleştiri Terimleri*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Cebeci, O. (2016). *Komik Edebi Türler Parodi Satir ve İroni*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Enginün, İ. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergün, A. (2019). *İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında İroni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi: Kayseri.
- Evis, A. (2023). “Orhan Veli Kanık’ın Öykülerinde Değerler Dünyası”, *Edebî Eleştiri Dergisi*, 7 (1), s. 99-117.
- Fedai, Ö. (2009). “Garip ve İkinci Yeni Şiirinde Bir Kaynak Olarak Humour ve İroni”, *Turkish Studies*, 4/1-1, s. 997-1021.
- Güçbilmez, B. (2005). *İroni ve Dram Sanatı*, Ankara: Deniz Yayınevi.
- Hamon, P. (1995). “Alaysılama”, çev. Kılıçbay B., *Güldiken Mizah Kültür Dergisi*, 7, s. 7-9.
- Hutcheon, L. (2008). “İroni, Nostalji ve Postmodern”, çev. Kovulmaz B., *Cogito (İroni)*, 57, s. 211-230.
- Jankelevitch, V. (2008). “Kendisine Dönük İroni: Dokunup Geçme Sanatı”, çev. Türkay O., *Cogito (İroni)*, 57, 137-142.
- Kanık, O. V. (2016). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Karataş, T. (2011). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Sütun Yayınları.
- Korkmaz, R. ve Özcan, T. (2014). Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, ed. Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* içinde (s. 237-340) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Lang, B. (2008). “İroninin Sınırları”, çev. Öztürk Ş., *Cogito (İroni)*, 57, s. 231-249.
- O’Conner, W. (2009). “İroni”, Salman Y., Hakyemez D., *Kitap-lık Aylık Edebiyat Dergisi*, 123, s. 59-61.
- Par, A. H. (2002). *Orhan Veli Kanık*, İstanbul: Serhat Yayınları.
- Sazyek, H. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şimşek, T. (2016). “Cemal Süreya’nın Şiirinde Humor”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, s. 1757-1779.
- Taşdelen, V. (2007). “İroni”, *Hece Dergisi (Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1)*, s. 124 53-66.
- Tuğluk, A. (2019). *İroni ve Roman - Postmodern Türk Romanında İroninin Serüveni*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Ulus, G. (2019). *Orhan Veli Şiirinde Özne ve Varoluş Sorunsalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.